

KON KORXONALARI MARKSHEYDERLIK XIZMATINING NORMATIV-USLUBIY BAZASINI TAKOMILLASHTIRISH

Meyliyev To‘lqin Meyli o‘g‘li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

E-mail: tolqinmeyliyev729@gmail.com

Nazirov Jamshid Soatmo‘min o‘g‘li

Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

E-mail: njamshid@gmail.com

***Annotatsiya:** Yer osti boyliklaridan foydalanishdagi konchilik munosabatlarini tartibga solishda O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi talablari negizida konchilik ishlarini marksheyderlik ta‘minotini me‘yoriy-uslubiy bazasining zamonaviy holati tahlil qilingan. Shu jumladan konlarda yuz berayotgan defarmatsion holatlarni taxlil qilish Konchilik korxonalarida marksheyderlik ishlarini amalga oshirishning huquqiy-me‘yoriy va huquqiy-texnikaviy asosini yaratish va takomillashtirishning dolzarb masalalarini yechish yuzasidan takliflar belgilangan.*

***Kalit so‘zlar:** Marksheyderlik ta‘minoti, marksheyderlik ishi, konchilik munosabatlari, yer osti boyliklaridan foydalanish, marksheyderlik ishlarni litsenziyalash, huquqiy-texnikaviy hujjatlar, marksheyderlik ishlarini bajarish yo‘riqnomasi, marksheyderiya xizmati to‘g‘risidagi Nizom, marksheyderlik ishlarini avtomatlashtirish, GISTexnologiyalar.*

Mustaqillik yillarida mamlakatimiz yer qa‘ridan foydalanish kon korxonalarida marksheyderlik xizmatining huquqiy holati sezilarli darajada mustahkamlandi, chunki "yer qa‘ri to‘g‘risida" gi qonun (1994 yil 23 sentabr , 2002 yil 13 dekabr, yangi tahrirda) marksheyderlik xizmati faoliyatini bir necha moddalarda aniq tartibga

solgan. Ular orasida "yer osti boyliklari to'g'risida" gi qonunning 50-moddasida yer qa'ridan foydalanish va uni muhofaza qilish ustidan ishlab chiqarish nazorati, shu jumladan yer qa'ridan foydalanuvchilarning markshader xizmatlari tomonidan amalga oshirilganligi qayd etilgan. Konchilik korxonalarida, foydali qazilmalarni qazib olish korxonalarini, shuningdek foydali qazilmalarni qazib olish bilan bog'liq bo'lmagan yer osti inshootlarini loyihalashtirish, qurish va rekonstruksiya qilishni amalga oshiruvchi tashkilot va muassasalarda tashkil etiladigan marksheyderlik xizmatining asosiy huquq va majburiyatlari. **Marksheyderiya** (nem. mark - chegara va scheiden — bo'lmoq, ajratmoq)-konchilik fani va texnikasining bir tarmog'i; tabiiy sharoitdagi ob'yektda aslidan o'lchashlar va yer qa'ridagi foydali qazilma uyumining shakli va o'lchamlari, qazilmada foydali va zararli komponentlarning joyla-shuvi, o'zida saqlovchi jinslar xususiyati, lahimlarning fazoviy joylashishi, kon ishlari natijasida sodir bo'ladigan kon bosimi va yer yuzasi jinslarining deformatsiyasini o'rganadi. Ish jarayoni marksheyderlik priborlari yordamida olib boriladi. Marksheyderlik ma'lumotlari geometrik proyeksi-yalar usulida olingan konchilikka oid grafik hujjatlar, chizmalarda sintez qilinadi. Marksheyderlik kompleks fan bo'lib, matematika, fizika, texnika, astronomiya, geodeziya, geologiya konchilik ishi va boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liq. Marksheyderlik xizmati foydali qazilmani konlardan qazib olishning har bir bosqichida (qidiruv, loyihalashtirish, shaxtalarni qurish, qazib olish, kon korxonalarini tugatish va boshqalar) qatnashadi. Marksheyderlik Quyidagi 2 funksiyani bajaradi: ta'minlash funksiyasi (qidiruv va boshqa konchilik inshootlarini loyiha xoliga o'tkazish, lahimlarga yo'nalish berish, konlarning plan hamda kesma ko'rinishini fazoviy geometrik o'lchash usullari bilan haritaga tushirish va ularni marksheyderlik hujjatlarida aks ettirish) va nazorat qilish funksiyasi (qidiruv lahimlarining o'tishni o'z vaqtida kuzatish, qurilishmontaj ishlarini, foydali qazilmalar va qoplama jinslarni qazib olishda, talofat va sifatsizlanishida tezkor hisob nazorati, zaxiralar o'zgarishini hisobi, atrof muhitni saqlashda konchilik ishlarini to'g'ri olib borishni nazorat qilish, kon bosimi va yer yuzasining siljishi (deformatsiyasi)ni kuzatish va boshqa turli

ishlarning nazorati). 1990-yillardan Marksheyderlik ishlarida o'ta aniq pribor yorug'lik bilan uzoqni o'lchovchi, yo'nalishli lazerli ko'rsatkichlar, gigroskopik va kodli teodolitlar va taxeometrlar, vizirli nivelirlar, avtomatprofilograflar va boshqa elektron-optik asboblari qo'llanilmoqda.

Markshader xizmatining asosiy vazifalari:

- foydali qazilmalarni qazib olish bilan bog'liq bo'lmagan yer osti inshootlarini to'g'ri ishlab chiqish, qurish, rekonstruksiya qilish va ulardan foydalanish ustidan idoraviy va ishlab chiqarish nazoratini amalga oshirish, binolar va inshootlarni ishlarning zararli ta'siridan muhofaza qilish, shuningdek yer qa'ridan foydalanish va ularni muhofaza qilish sohasidagi boshqa talablarga rioya etish ;
- foydali qazilmalar qazib olish korxonalarini loyihalashtirish, qurish, rekonstruksiya qilish va ulardan foydalanishda marksheyderlik ishlarini o'z vaqtida amalga oshirish;
- foydali qazilmalar konlaridan eng to'liq va kompleks foydalanishni hamda yer qa'rini muhofaza qilishni ta'minlash;
- kon ishlarini olib borishda xodimlar va aholining hayoti va sog'lig'i uchun xavfsizlikni ta'minlaydigan tadbirlarni amalga oshirish.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu standart holat yagona zamonaviy hisoblanadi marksheyderlik xizmati faoliyatini tartibga soluvchi Respublika darajasidagi hujjat. Afsuski, ko'plab tog'-kon korxonalarida standart Nizom

asosida markshader xizmatlari to'g'risidagi sanoat qoidalari ishlab chiqilmagan, sanoat me'yoriy hujjatlari yangilanmagan va xavfli hududlarda ishlash talablari buzilgan. Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning holati yer osti boyliklarini oqilona rivojlantirish va saqlash nuqtai nazaridan davlat manfaatlarini himoya qilishda markshayderning rolini oshirishga yordam bermaydi. 1970-90 yillarda ishlab chiqilgan eskirgan me'yoriy-texnik hujjatlarni

yangilash sur'ati bugungi kun ehtiyojlaridan ancha orqada. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarini hisobga olgan holda va O'zbekiston Respublikasining "yer qa'ri to'g'risida" (2002-yil), "xavfli ishlab chiqarish obyektlarining sanoat xavfsizligi to'g'risida" gi (2006-yil) qonunlari talablari amalga oshirilishi munosabati bilan ko'mir va kon-ruda sanoatini qayta qurish va qayta jihozlash, marksheyderlik suratga olish natijalarining o'lchash aniqligi va ishonchliligi pasayishiga yo'l qo'ymaslik, atrof-muhitni muhofaza qilish talablarini oshirishga yo'l qo'ymaslik tog'-kon korxonalar doirasidagi muhitlar, qazib olishning to'liqligi, yer qa'rini o'zlashtirish samaradorligi va xavfsizligi mavjud normativ va metodik marksheyder hujjatlarini qayta ishlash va ishlab chiqishga shoshilinch ehtiyoj paydo bo'ldi."Sanoatgeokontexnazorat "gi Nizomining II bo'limiga muvofiq (Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 11-maydagi 131-son qaroriga 3-ilova) davlat granti bo'yicha amalga oshirilayotgan yer qa'ridan foydalanishning bir qator normativ-huquqiy hujjatlarini ishlab chiqish rejasiga kiritilishini ta'minlasin. Shuni ta'kidlash kerakki, sanab o'tilgan me'yoriy hujjatlarning asosiy qismi bir vaqtlar Butunittifoq ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan ishlab chiqilgan. Marksheyder instituti yoki uning bevosita ishtirokida. Ushbu va boshqa marksheyderiya muammolarini samarali hal etishga universal elektron-optik asboblari, sun'iy yo'ldosh uskunalari, masofadan zondlash, yer usti va havo skanerlarini GIS texnologiyalari bilan birgalikda keng qo'llash orqali erishish mumkin, Ularning aniqligi marksheyderlik ishlarini ishlab chiqarish bo'yicha ko'rsatmalar bilan ham tartibga solinishi kerak. Marksheder hisobi va hisobotini takomillashtirishni talab qiladi. Konlarni o'lchash bo'yicha ortiqcha ma'lumotlarsiz, rejalashtirilgan ko'rsatkichlar, turli xil xizmat ma'lumotlari, ko'rsatmalar va bildirishnomalarga asoslangan avtomatlashtirilgan marksheyder hisobot texnologiyasini ishlab chiqish kerak. Bunday holda, ma'lumotlar bazasining dastlabki shakllanishini ta'minlash kerak; yangi fayllar; hisobot, shu jumladan istalgan vaqt uchun retrospektiv. Yangi fayllarni shakllantirishda dastur mavjud ko'rsatkichlarni almashtirishni va ishlanmalar uchun ma'lumotlarni kiritishni ta'minlashi kerak. Kon ishlarini marksheyder bilan ta'minlash tizimini

rivojlantirishning eng muhim yoʻnalishlaridan biri bu elektron-optik va kompyuter texnologiyalari, iqtisodiy va matematik usullar, axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan buxgalteriya hisobi va nazorati samaradorligini oshirish, kon ishlari va qabul qilingan qarorlarning asoslilikini oshirish uchun toʻliq foydalanishga imkon beradigan texnik bazani yaratishdir. Kon qazish va yer osti inshootlarining fazoviy-geometrik oʻlchovlari, ularning parametrlarini, joylashishini va loyiha hujjatlariga muvofiqligini aniqlash;

* togʻ tizmalarining holatini kuzatish va ularning chegaralarini asoslash;

* togʻ grafik hujjatlarini yuritish;

* kon qazib olish hajmlarini hisobga olish va asoslash;

* xavfli zonalarni aniqlash va kon qazish, binolar, inshootlar va tabiiy obʻektlarni yer osti boyliklaridan foydalanish bilan bogʻliq ishlarning taʼsiridan himoya qilish choralari.

XULOSA

Kon korxonalarida marksheyder funktsional quyi tizimi doirasida avtomatlashtirilgan axborot-maʼlumot xizmatini tashkil etishimiz kerak. Bular turli xil standartlar va asosan asosiy boshqaruv va meʼyoriy-texnik markshader hujjatlarining maʼlumot va hisob-kitob maʼlumotlari, shuni taʼkidlash kerakki, bu hech qanday tarzda bosma hujjat matnini almashtirmaydi va uni shaxsiy xotiraga soʻzma-soʻz oʻtkazmaydi. Marksheyderlik normativ hujjatlar orasida marksheyderlik ishlarini ishlab chiqarish boʻyicha zamonaviy texnologiyalarni joriy qilishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Закон Республики Узбекистан «О Недрах» (новая редакция). (Ведомости Олий Мажлиса, Республики Узбекистан. 2003 г. № 1, 5 с.)
2. Закон Республики Узбекистан «О промышленной безопасности опасных производственных объектов». (Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2006 г., № 39, 386 с.).
3. Положение о государственном контроле и надзоре за использованием и охраной недр, геологическим изучением недр и рациональным использованием минеральных ресурсов. Приложение № 2 к постановлению Кабинета Министров Республики Узбекистан № 19 от 13 января 1997 г.
4. Положение о Государственной Инспекции за геологическим изучением недр, безопасным ведением работ в промышленности, горном деле и коммунально-бытовом секторе ГИ «Саноатгеоконтехназорат» при Кабинете Министров Республики Узбекистан. Приложение № 3 к Постановлению Кабинета Министров № 131 от 11 мая 2011 г.
5. Типовое положение о Маркшейдерской службе. (Приложение № 2 к постановлению Кабинета Министров Республики Узбекистан № 168 от 1 апреля 1997 г.).
6. Единые правила охраны недр при разработке месторождений полезных ископаемых. Ташкент, ООО «GRAFO PRINT» 2010 г.
7. Гражданский кодекс Республики Узбекистан. Ташкент, Адолат, 1996 г, 528 с.
8. Закон Республики Узбекистан «О лицензировании отдельных видов деятельности». Ташкент, Адолат, 2001 г.
9. Закон Республики Узбекистан. Об информатизации. (Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2014 г. № 36 452 с.).